

ІНСТИТУТ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ І
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН НАН УКРАЇНИ

США І СВІТ ХХІ СТОЛІТТЯ

Київ

Центр вільної преси

2013

УДК 327 (73+100)

ББК Ф 2 (7 США) С-58

Рекомендовано до друку
вченою радою Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України
{протокол № 7 від 3 квітня 2012 р.}

Всі права застережені. Розповсюдження і тиражування без офіційного дозволу видавництва
заборонено.

Рецензенти:

д-р політ, наук, проф. Г.М. Перепелиця

(Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка);

д-р політ, наук, проф. Л.О. Лещенко

(Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України)

д-р політ, наук, проф. В.П. Горбатенко

(Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України);

д-р філос. наук, проф. Б.О. Парахонський

(Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України)

За науковою редакцією *Пахомова Ю.М.*, академіка НАН України, доктора економічних наук, професора, директора Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України.

С-58 США і світ XXI століття : монографія / Пахомов Ю.М., Коваль І. М., Шергін С.О. та інші. – К.: Центр вільної преси, 2013. -620 с. - (ІСЕМВ НАН України)

ISBN 978-966-2123-41-8

Присвячено дослідженню сучасного розвитку світової та вітчизняної американістики, аналізу чинників трансформації системи міжнародних відносин та еволюційних перспектив американського глобального лідерства, концептуальних і прикладних аспектів сучасної зовнішньої політики США.

У контексті вивчення глобальних політичних змін монографія дає можливість зосередити увагу на стійких трендах розвитку світової економіки, політичного світоустрою та міжнародної безпеки, а також на діючих в них суб'єктах, структурах та інститутах. Аналізуються важливі для США напрями двосторонньої та багатосторонньої співпраці, перспективи розвитку стратегічного партнерства Америки з ключовими акторами світової глобальної взаємодії.

Розраховано на широке коло читачів, які цікавляться проблемами міжнародних відносин та світової політики, зовнішньополітичної еволюції США, розвитком сучасної американістики, порівняльної політології та глобалістики.

ББК Ф 2 (7 США)

ISBN 978-966-2123-

41-8

© ІСЕМВ НАН України, 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

США у світі XXI століття: «виклики» глобальної трансформаційності і формування нових мегатрендів розвитку (Пахомов Ю.М.)..... 5

ГЛАВА 1. ПАРАДИГМАЛЬНИЙ ВИМІР СИСТЕМ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

§ 1. Америка і світ після президентських виборів у США (Камінський Є. Є.) 15

§ 2. Американський «неореалізм»: вступаючи у XXI століття. Концепції і методи (Коваль І.М.)..... 22

§ 3. Парадигмальний вимір міжнародних відносин в європейській і американській політичній науці (Шергін С.О.) 30

§ 4. Концепт відкритого суспільства в американському політологічному дискурсі (Тихомирова Є. Б.) 55

§ 5. На шляху до світового лідерства: плани США щодо формування нової системи міжнародних відносин в роки Другої світової війни (Юрченко С.Б.) 79

§ 6. Світ початку XXI століття: виклики глобальності і нові реалії для США (Погорська І.І.) 96

§ 7. Концепт США у глобальних тенденціях розвитку людства: прогнозування і прагматика (Макаренко Є.А.).....117

§ 8. США: приєднання імперської парадигми (Потехін О.В., Ветринський І.М.).....144

§ 9. Фактор США в сучасній системі міжнародних відносин (Толстов С.В.).....164

ГЛАВА 2. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА США: СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ СВІТОВОГО ЛІДЕРСТВА

§ 10. Глобальні зовнішньополітичні стратегії США: ключові чинники і загрози (Рижков М.М.).....183

§ 11. Державна гегемонія США і виклики XXI століття (Вовк В.М.).....201

§ 12. Концепція американського світового лідерства в зовнішній політиці Б. Обама (Гончар Б.М., Гончар Ю.Б.).....213

Олександр Потехін,
доктор історичних наук;
І.Ветринський,
кандидат політичних наук

США: приємки імперської парадигми

Враховуючи досвід наукової типізації визначальних рис імперських політичних систем, пропонуємо такий набір критеріїв держави-імперії: 1) ірраціональний потяг до абсолютної безпеки шляхом поширення контрольованого простору (територій); 2) пріоритет військової («твердої») сили як основного інструменту досягнення зовнішньополітичних цілей; 3) прагнення до глобального домінування, заснованого на поширенні сакральної істини, місіонерське сприйняття оточуючого світу, панування відповідної - імперської - ідеології; 4) концентрація влади та сили в «імперському центрі», наявність «імперської периферії» (залежних суб'єктів, сателітів), домінування «центру» над «периферією»; 5) мілітаризація держави і суспільства, культ війська, військових перемог пращурів, звитяги, самопожертви та надзвичайна слабкість або відсутність громадянського суспільства - його замінює інститут підданства.

Наведені ознаки властиві всім «класичним» імперіям, що є специфічними політичними системами й відрізняються від звичайних держав. Згадані критерії водночас виступають цілями та інструментами політики, спрямованої на встановлення та підтримання імперії в рамках *імперської парадигми*. В свою чергу їй передуює поява на національному рівні специфічного бачення місця й ролі своєї держави та народу відносно інших держав та народів, імперської стратегії, що пов'язана з історичним розвитком, самоідентифікацією та політичною традицією держави. О. Мотиль визначає імперію як ієрархічно організовану політичну систему, що має втулкоподібну будову - як колесо без обода, - в якій центральні еліта та влада домінують над

периферійними елітами і спільнотами, діючи як посередники в їхніх важливих взаємодіях і спрямовуючи потоки ресурсів від периферії до центру і знову до периферії [1, с.19]. Така система є анахронізмом, а побудова будь-яких лінійних, концентричних та подібних моделей системи міжнародних відносин із визначеними за спрощеними критеріями центрами сили або тяжіння віддаляє, а не наближує до розуміння світу на сучасному етапу глобалізації. Навіть розробка таких критеріїв залишається проблемою, в якій немає задовільного вирішення. Досі перебільшується ступінь керованості міжнародними процесами, зокрема - вірогідність здійснення стратегій великих держав. Сучасний (а, ще більше, завтрашній) світ можна уявити у вигляді досить розрядженої нерівномірної мережі нелінійних взаємозв'язків, що пульсує, створюючи у спосіб, який важко або неможливо передбачити, місця концентрації - вузли або збудження активності (використання сили, конфліктні зони). Припустимо, що паралельно, не в її основі, існує система інституціалізованих координат, що стає дедалі слабкішою, часом впливає на функціонування мережі, але не тільки не приводить до ладу хаотичні процеси в ній, але все менш дотична до розв'язання проблем мережевого походження. Можна запропонувати також об'єднану модель, в якій інституціалізовані зв'язки є одним з волокон в кабелях глобальної мережі інтегрованих факторів (економічних, політичних, інформаційних та ін. що виділяються *для зручності аналізу*, а в дійсності є не тільки поєднаними, а й у більшості випадків – взаємозамінними). Розриви у таких умовних кабелях і є, власно, кризами. В рамках імперської парадигми їх подолати неможливо.

Імперські політичні системи зазнавали змін, але це проявлялося не стільки у їх невідповідності зразку Великого Риму, скільки у певній переорієнтації цілей та завдань. Так, часом спостерігався відхід від «ідейно-сакрального» підґрунтя імперських амбіцій, коли головними цілями імперії було поширення власних універсальних цінностей на весь світ, до «практично-прагматичного» підходу, за якого на перший план виходили економічні інтереси великих та потужних держав (пошук нових територій, ринків збуту,

джерел людських та матеріальних ресурсів, сировини тощо). Проте немає підстав говорити про заміну одних основ іншими, відбувалася лише певна зміна акцентів імперської парадигми, бо суть всіх імперій – це прагнення домінування та необмеженої експансії - жодна імперія не може існувати без значної переваги у силі та наявності специфічної ідеології, які разом зумовлюють виникнення та посилення всіх інших зазначених «класичних» імперських рис.

Традиційно імперія сприймається як символ сили та величі. М.Хардт и А.Негрі пишуть про неї: «Імперія – це мир та гарантії справедливості для всіх народів. Ідея імперії постає в образі глобального оркестру, що ним управляє один диригент, як єдина влада, що зберігає соціальний мир та виробляє етичні істини. Для досягнення даних цілей ця єдина влада наділена відповідною силою, щоб вести, за умов необхідності, «справедливі війни»: на кордонах – проти варварів та всередині – проти заколотників» [2, с.25]. З подібною апологетикою імперії важко погодитись. Імперію можна вважати стабілізатором міжнародної системи лише протягом дуже обмеженого історичного часу, хоча будь-яка імперія прагне, щоб її бачили саме такою. Але функцію «загального блага» навіть Римська імперія виконувала недовго, швидко поставши в першу чергу у якості найбільшого світового загарбника, тільки-но імперія втрачає військовий аспект (прагнення до постійного розширення), вона занепадає. З плином часу поступово відбулася негативізація цього поняття - все частіше імперію сприймали як могутнього та вкрай небезпечного агресора, ініціатора кривавих війн та руйнацій. З виникненням теорій імперіалізму, зокрема марксистських, за імперією остаточно закріпився чітко виражений негативний статус. В США термін «імперія» сприймається в основному негативно, адже становлення країни відбулося в процесі двох антиколоніальних війн за незалежність проти метрополії – Британської імперії. Такі словосполучення, як «імперія зла», «імперія страху» є свідченням саме негативного ставлення. Розпад СРСР, домінуюча роль США на міжнародній арені, невизначена природа сучасного світового порядку та питання щодо

виникнення нових «полюсів» чи «центрів сили» після «холодної війни» стимулювали повернення імперської тематики до фокусу наукових дебатів. Це дало поштовх до вироблення нових теорій та концепцій імперії. З'являються такі поняття як «ліберальна», «демократична» імперія, «імперія зворотної тяги» (яка не завойовує, а навпаки - приваблює). Деякі з них базуються на уявленні про імперію як деструктивне негативне явище, інші - навпаки вбачають в ній єдину силу, що здатна впорядкувати сучасну міжнародну систему та запобігти хаосу та конфліктам в майбутньому. Дедалі частіше в науковій літературі можна зустріти застосування поняття «імперія» в новому сенсі, - як великої держави, що поширює свій вплив не шляхом прямого диктату, а завдяки так званій «м'якій силі» - міжнародній привабливості країни, її ціннісних уявлень, суспільних інститутів, моделі розвитку, культурі. Ми не вважаємо цю модернізацію обґрунтованою, оскільки в її результаті вихолощується власне сутність імперії та імперської стратегії.

Упродовж майже всієї історії цивілізації імперія залишалася провідним типом організації політичної системи. Однак радикальні зміни міжнародної системи в ХХ столітті (викликані двома світовими війнами - конфліктами, що їх спровокували саме імперії) призвели до розпаду «класичних» імперій. Зіткнення імперських інтересів – прагнення до світового панування - призвело до Першої та Другої світових війн. Імперська стратегія, незважаючи на офіційний статус або назву держави, що її здійснює (таким зовсім не обов'язково називатися імперією чи бути нею «де-юре», щоб здійснювати відповідну політику) призводить до конфліктів та війн. Після Другої світової війни Німеччина та Японія втратили будь-які можливості для реалізації імперської стратегії: вони були позбавлені військового потенціалу та опинилися в ролі об'єктів політики держав-переможниць. В роки «холодної війни» Сполучені Штати, відмовившись від традиційного ізоляціонізму, відіграють все більш важливу роль у світовій політиці, здійснюючи здебільшого симетричну (проте далеко не тотожну) СРСР геополітичну стратегію. США стають його головним супротивником – «протилежним

полюсом». Починається новий період протистояння двох імперських стратегій (які, хоча й були різними, подекуди протилежними за своїм ідеологічно-стратегічним наповненням, часто використовували практично однакові засоби досягнення мети), відомий як «епоха біполярності». Щоправда, поява в післявоєнних міжнародних відносинах цілої низки принципово нових чинників (ядерна зброя та засоби її доставки, співпраця між державами з метою уникнути великої війни, заснування для цього ООН та ряду інших міжнародних організацій, подальший розвиток універсальних міжнародних інститутів та ін.) зумовила новизну та специфіку цього протистояння. До речі, в перші повоєнні роки громадська думка США виступала за відмову від ядерної монополії та передачу ядерної зброї під контроль ООН [19, с.45-55]

Наслідки Другої світової війни справили величезний вплив на світову політику: зазнає остаточного краху колоніальна система, поступово зникають останні «формальні» імперії, включно з Британською. З розпадом Радянського Союзу можна констатувати закінчення епохи «класичних» імперій, але імперські стратегії, їх прояви в зовнішній політиці держав-лідерів збереглися. На сучасному етапі йдеться не стільки про намагання великих держав створити чи відродити імперію, скільки про певну інерцію побудови зовнішньополітичних стратегій, ґрунтуючись на вказаних засадах. Подібний підхід є своєрідною «історичною інерцією» політичної теорії та практики, що йде врозріз з актуальними тенденціями сьогодення, в першу чергу – з процесами глобалізації.

Головною ознакою глобалізації є взаємозалежність міжнародних акторів (держав та ін.), що вимагає принципово нового підходу до побудови взаємовідносин та діяльності на світовій арені – принципат національних інтересів має доповнитись загальнолюдськими інтересами, «політичний егоїзм» несумісний з глобальним мисленням. Противагою такому підходу виступають імперські стратегії, мета яких - набуття та розширення власних залежних територій та політичних одиниць. Будь-яка імперія прагне до абсолютної національної безпеки, що неодмінно йде врозріз з інтересами міжнародної

безпеки. Процеси глобалізації зумовили трансформацію імперських стратегій. З суто військової площини це поняття поширилося на економічну та дипломатичну сфери, а з розвитком ядерної «абсолютної» зброї військова сила взагалі перестає бути найбільш дієвим засобом реалізації імперських інтересів. Імперська парадигма виступає своєрідним «антиподом» глобалізації – «егоїстичні» імперські стратегії йдуть врозрід з плюралізмом глобалізаційних процесів. Сучасні глобальні трансформації вимагають від традиційних націй-держав мобілізації зусиль для відповідної адаптації. Як зауважує О. Оборський, «вже в середині ХХ ст. стало очевидним, що триваючий у світі процес модернізації робить інститут імперії анахронізмом. Намітилась чітко виражена тенденція до цивілізаційної, культурної й економічної гомогенізації імперських просторів, до поступового, хоча і повільного вирівнювання провінцій і центру» [3, с.89]. У випадку імперських стратегій йдеться про протилежну тенденцію - повернення до архаїчних, застарілих й неефективних методів та інструментів здійснення політики. Звернення до подібного «спадку історії», особливо в умовах невизначеності (хаотичності) сучасної світової системи, може тільки негативно впливати на її безпеку та стабільність. Одним з таких «спадкових елементів» класичної імперської політики, що дійшов до нашого часу, є геополітика, її використання в якості ідейно-доктринального базису зовнішньополітичної стратегії.

Повернення до наукового дискурсу таких понять, як «імперія», «імперська політика», «імперіалізм» великою мірою було зумовлено специфікою місця та ролі Сполучених Штатів у постбіполярному світі. Стосовно США найчастіше використовуються визначення «неоімперія», «ліберальна імперія», «демократична імперія» і т.д., що здебільшого (хоча є і винятки) носять негативний характер, при цьому наголошується на глобальній домінуючій ролі й войовничій природі Вашингтону. Критика на адресу американських імперських амбіцій лунає не тільки з країн, що входять в число колишніх ідеологічних супротивників, насамперед, з Росії. Серед американських авторів, які наголошують на імперській сутності Сполучених

Штатів, найбільш відомі Р. Каган, П. Кеннеді, Г. Мюнклер, Н. Фергюссон, А. Шуа, Н.Хомский.

Дискусії на імперську тематику загострилися після подій 11 вересня 2001 року, особливо після американської інтервенції в Афганістан та Ірак. Силова політика Вашингтону нерідко розглядалася як глобальна загроза з боку «неоімперії», зокрема, зважаючи на військовий потенціал, за яким США випереджають всіх найближчих конкурентів разом узятих. А. Уткін щодо США використовує термін «сучасна імперія». Він вважає, що «історія, географія й економіка дали Вашингтону шанс, як до них мали лише Рим та Лондон» [4]. Про американську військову могутність дослідник зауважує, що «Британська армія була менша за європейські й навіть королівський військово-морський флот дорівнював лише двом наступним за величиною – нині ж усі військово-морські флоти разом узяті не дорівнюють американському» [4]. Автор додає, що «на будь-якому історичному тлі Сполучені Штати виглядають найбільш вражаючим чином. Вони вирвались уперед у сфері ядерних озброєнь; ніхто у світі не може зрівнятися з військово-повітряними силами Америки. Лише ця країна має дієвий флот всіх чотирьох океанів. Міць глобального масштабу являє собою стратегічну й тактичну ядерну зброю, військові підводні човни та супутники в космосі, флот із дванадцяти важких авіаносців й незрівнянні сили швидкого розгортання. Сполучені Штату безумовно лідирують в застосуванні комунікаційної й інформаційної технології для оснащення власних збройних сил. Революція у військовій технології дала Сполученим Штатам незрівнянну міць, основу на супутниковому та іншому спостереженні за світом, новому поколінні засобів доставки, високоточному застосуванні ударної сили. Технології СЗІ (інформаційні системи підтримки командування, контроль, комунікації, розвідка) зберігають безумовне лідерство в світі» [5]. За Г. Мюнклером, «військовий бюджет США в абсолютних цифрах дорівнює сукупному бюджету перших 12 країн, що йдуть наступними у списку після США за розмірами витрат на оборону» [6, с.160]. Він також відмічає, що «тепер необхідно враховувати, що сила США простягається не тільки на земні

простори, а й на космос. Це стосується крилатих ракет, якими можна керувати через супутники, що дають можливість збройним силам США здійснювати військове втручання в будь-якому місці Землі» [6, с.11]. Звичайно, подібна ситуація – існування переважаючого військового потенціалу однієї держави є потенційно небезпечною, оскільки наявність зброї сама по собі спокушає знайти привід для її застосування. Р. Каган вважає, що підґрунтям «гуманітарних інтервенцій» Сполучених Штатів є необхідність використання накопиченого за роки «холодної війни» військового потенціалу [7, с.50]. (Не вдаючись до аналізу тут явища «гуманітарних інтервенцій», зазначимо, що вони є ознакою послаблення державного суверенітету в умовах глобалізації).

Наявна реальність є наслідком процесу розпаду колишньої біполярної міжнародної системи й зовсім не означає автоматичного неминучого перетворення США на світову імперію. Як вважає П. Кеннеді, «як б скорочення американських військ не відбулося, США, скоріш за все, будуть володіти набагато більшим військовим потенціалом ніж держави середнього розміру, такі як Франція та Велика Британія, й збережуть технічну перевагу над збройними силами Росії та Китаю.[...] Витрати на оборону наносять певний збиток економіці й здатності Америки протистояти загрозам невійськового характеру. «Холодна війна» була політичним «цементом», що скріплював більшість американців як республіканців, так і демократів й забезпечував з їх боку підтримку величезних військових витрат та альянсів, які накладали на країну відомі зобов'язання. Зникнення радянської загрози порушує цей консенсус й американським лідерам стає складніше виправдовувати перед народом широку військову присутність в світі» [8, с. 342-343]. Ще раніше П.Кеннеді наголошував, що Сполученим Штатам в результаті їх політики «загрожує перспектива, що так знайома історикам - злетів та падінь попередніх великих держав, яку, грубо кажучи, можна назвати «імперське перенапруження»: тобто особи, які приймають рішення в Вашингтоні, мають усвідомити той некомфортний, але впертий факт, що загальна сума американських глобальних інтересів та зобов'язань набагато більша, ніж

держава може їх захистити одночасно» [9, с.515]. Вражаючий військовий потенціал Сполучених Штатів не в змозі змінити тренд міжнародних трансформацій під впливом глобалізації. Невдалий досвід наслідків війн в Іраку та Афганістані наочно продемонстрував відсутність можливості досягнення політичних цілей військовими засобами. Незважаючи на цілковиту перевагу в силі, Сполученим Штатам так і не вдалося вирішити геополітичні завдання, які вони поставили собі перед початком іракської кампанії 2003 року. Навпаки, вони нанесли відчутний удар по своєму політичному іміджу, «м'якій силі». Утім, Ф. Фукуяма стверджує, що американська «тверда сила» залишається надзвичайно важливою для стабільності світового порядку, при цьому вона є більш ефективною, коли не є задіяною. Наприклад, наявність американських військ у Східній Азії та американо-японський союз дозволяли Японії мати відносно слабку військову інфраструктуру, що запобігало ремілітаризації та, відповідно, загрози з її боку для Китаю, Кореї та інших країн Азії. Завдяки кількості американських військ, особливо їх технологічності та мобільності, що дозволяє їм діяти практично по всьому світу, США попереджують можливість регіонального силового домінування з боку держав «середнього рангу». Автор наголошує, що сила США є найбільш корисною та ефективною в латентній формі [10, с.188].

Зважаючи на те, що в умовах глобалізованого світу силове регулювання політичних процесів стає занадто неефективним, щоб його можна було вважати справді дієвим інструментом, навряд чи військовий потенціал США можна розглядати в якості провідного чинника їхньої могутності та загрози міжнародній безпеці. Сполучені Штати, як ніхто інший, зацікавлені саме у збереженні світової стабільності, бо вона є головною умовою подальшого їхнього добробуту та розвитку. Америка дуже глибоко залучена до функціонування більшості міжнародних економічних та політичних структур і організацій (Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, ООН та ін.), які, у свою чергу, здійснюють свою діяльність практично в усьому світі. Будь-які потрясіння світової економіки чи політичної системи відразу знаходять

відлуння й у США, вимагаючи від них тієї чи іншої реакції. Таким чином, Сполучені Штати, з одного боку, грають велику й важливу роль в світі, а з другого – більше за інших залежать від подій, що в ньому відбуваються. Відповідальність, яку накладає на США така взаємозалежність, робить дедалі більш вигідним для них збереження та підтримання глобальної стабільності та запобігання можливим потрясінням.

Ліберально-демократична традиція США погано узгоджується з імперською політичною системою. Р. Каган, аналізуючи американську силову політику та вказуючи на принципову різницю між Сполученими Штатами й колишніми європейськими імперіями, зауважує, що «для них [американців. – *Авт.*] так і залишилися неприйнятними принципи старого європейського світоустрою, ідеї Макіавеллі їм не близькі. Американське суспільство до мозку кісток пронизано ідеалами лібералізму й прогресу, і якщо американці й вірять в силу, то лише тому, що бачать в ній спосіб утвердження ліберальних цінностей й ліберального світоустрою. Вони цілком розділяють європейські прагнення до кращого світопорядку, що був би заснований не на силі, а на праві, врешті-решт, вони боролися за нього, ще тоді коли Європа втішалася силовою політикою (*Machtpolitik*)» [11]. Наявність в США елементів імперської політики та стратегії, прояви яких викликали великий резонанс в світі та стали базою для побудови імперської парадигми є світоглядним спадком (чи, вірніше, реліктом) «холодної війни» та інших періодів протистояння (відповідно, і взаємодії) з імперіями минулого, що заважає реалізації актуальних зовнішньо-та внутрішньополітичних завдань Америки.

Чи достатньо підстав вважати, що сучасні США - держава, яка власне створювалася на антиімперських засадах, – є повноцінною імперією, навіть з приставкою «нео» ?

Сполучені Штати насправді зберігають унікальне місце в сучасному світі. Як писав у 2004 р. Дж. Ікенберрі, «панування США на світовій арені не має історичних аналогів. Саме цій країні вдалося вийти з «холодної війни» єдиною наддержавою. Окрім США в світі немає навіть претендентів на роль

геополітичного чи ідеологічного лідера. Європа зайнята власними проблемами, Японія перебуває у стані стагнації. Півстоліття після окупації Японії та Німеччини США продовжують забезпечувати міжнародну безпеку цих країн... Вперше в новітній історії найбільш потужна держава світу може здійснювати свою політику в глобальному масштабі без перешкод з боку інших держав» [12]. У тому ж році один з найближчих до президента Дж.Буша-молодшого радників заявляв: «Ми тепер є імперією і своїми діями створюємо власну реальність. І в той час, як ви розважливо досліджуєте цю реальність, ми знову діємо, створюючи нову реальність, яку ви знову досліджуватиме, й в такий спосіб упорядковуються справи. Ми дійові особи історії, а всім вам залишається лише вивчати, що ми створюємо» [цит. за 28, с.137]. Пройшло зовсім небагато часу, а теза про здатність США безперешкодно здійснювати свій глобальний курс, творити історію на власний розсуд вже звучить як знущення над здоровим глуздом.

Під час дебатів щодо імперської природи американського лідерства часто-густо можна зустріти апеляції до історичних прикладів найбільш відомих та впливових світових імперій – Риму та Великої Британії. Від початку свого існування Сполучені Штати у зовнішній атрибутиці, наприклад, архітектурному стилі, що панує в адміністративному центрі м.Вашингтон, прагнули наслідувати Римську імперію – як взірець величі. Але стилістика столиці не є визначальною для характеристики американської політичної системи, хоча спадковість традицій та цінностей між англосаксонською Британією та Сполученими Штатами не викликає жодних сумнівів. Окрім спільних культурних рис, таких як мова, ця близькість має конкретний політичний характер – після Другої світової війни США послідовно займали багато з позицій на світовій арені, з яких йшли британці, зокрема це стосується Близького Сходу [6, с.3].

Як зауважує А. Шуа, «аргументи, щодо доцільності побудови американської імперії – включно з рішучим використанням американської військової сили для заміни диктатур на вільні ринки та демократичні інститути,

є цілком зрозумілими. Після Другої світової війни США вже мали вдалий досвід демілітаризації та демократизації Німеччини і Японії, що посприяло їх відбудові та економічному розвитку й усунуло проблему можливої загрози з їхнього боку в майбутньому» [13, с.321]. Водночас Дж. Ікенберрі наголошує, що «якщо Сполучені Штати й являються імперією, то ця імперія не схожа на жодну з імперій минулого. Безумовно, ця країна давно поважає традицію грубої сили імперської політики, особливо в Латинській Америці та на Близькому Сході. Однак для більшості держав американський світоустрій є встановленою домовленістю й країни беруть в ньому участь на взаємовигідних умовах» [12].

У США з часів «холодної війни» залишилася специфічна система поглядів на міжнародну політику (зокрема, безпеку), що не відповідає реаліям сьогодення й потребує перегляду в нових умовах. Як зазначає Г. Кіссінджер, «звичайно Сполучені Штати не можуть й не повинні повертатися до політики часів «холодної війни» чи до дипломатії XVIII століття. Сучасний світ є набагато складнішим й вимагає набагато більш диференційованих підходів [до проблем, що виникають. – *Авт.*]» [14, с. 15]. Схильність до само засліплення призвела до використання як мотивації США для вторгнення в Ірак 2003 р. тези про наявність в нього зброї масового знищення. Цієї зброї не могло не існувати, тому що в її існування *вірили* у Вашингтоні (демократичний характер американської політичної системи не дозволив згодом винайти в Іраку «докази» її наявності). Ірраціональну природу «війни з терором» без обмежень у часі і просторі, тобто з методом вбивства, а не ворогом, якого можна ідентифікувати, влучно розкрив З.Бжезінський [28]. Р. Каган вважає, що Сполучені Штати «продовжують борсатися в трясовині історичного процесу, спираючись на силу в умовах звичного анархічного світу Гоббса, де на міжнародні закони й норми не можна покладатися, а для справжньої безпеки, підтримки й поширення ліберальних цінностей все ще необхідно володіти військовою потужністю та застосовувати її» [11]. Подібне бачення природи сучасного світу властиве неоконсерватизму, що, свою чергу, ґрунтується на концепціях реалізму та традиційних для нього категоріях «твердої» сили, боротьби, балансу сил та ін.

Саме переважаючий вплив неоконсерваторів на діяльність кабінету Дж. Буша-молодшого зумовив курс США на силове вирішення зовнішньополітичних завдань. Реалізм має багато спільних рис з досі популярною в США геополітикою. Неореалізм сформувався в кінці 1970-х рр в США та багато американських політиків були виховані на його засадах. На думку В. Конишева, «з'ясування витоків й основних положень теорії політики на прикладі неореалізму дозволяє глибше зрозуміти стереотипи мислення політичної еліти США, розкрити підґрунтя підготовки рішень з військово-політичних питань» [15, с. 7]. Згідно з неореалістичним підходом, глобальне лідерство США являється важливою умовою міжнародної безпеки, а його утримання політичними, економічними та військовими засобами стає головною метою американської зовнішньої політики [15, с.7]. Але віддаючи належне поширеності в США геополітичного підходу до міжнародних відносин, не слід ігнорувати ліберальну традицію. Саме враховуючи її Н. Фергюсон пропонує поняття «ліберальна імперія». За його словами, він не просто стверджує, що Сполучені Штати є імперією, а наполягає - вони завжди нею були. [16, с.2]. Більше того, Фергюсон вважає, що багато країн світу виграли б від американського правління, тобто світові необхідна «ліберальна імперія», яка б не тільки забезпечила вільний міжнародний обмін товарів, послуг та капіталу, але й створила та підтримувала умови без яких ринки не можуть функціонувати – мир та порядок, верховенство права, некорумповане керівництво, стабільну фіскальну та монетарну політику. Однак поняття «ліберальна імперія» дуже дискусійне. Дж. Ікенберрі зауважує, що «коли Фергюсон говорить, що він «загалом за імперію», то в певному сенсі здійснює підміну понять. Те, що автор розуміє під поняттям «ліберальна імперія», вчені вже давно називають «ліберальною гегемонією», тобто дуже далеким від традиційних форм імперії феноменом. Маючи величезну могутність, ліберальний гегемон може дозволити собі діяти виходячи зі своїх власних довгострокових інтересів, а не сваритися з іншими державами з приводу нагальних вигід. Такі національні інтереси можуть асоціюватися з відкритістю та стабільністю на світовому рівні.

Сполучені Штати Америки могли б сформувати світоустрій та головувати ньому, гарантуючи певні переваги іншим країнам в обмін на їх мовчазну згоду. На відміну від імперського, такий гіпотетичний американський світовий порядок визначався б договорами, що регламентують правила гри між лідером та всіма іншими. На практиці норми та інститути, які сформувалися в контексті гегемонії США, обмежують можливість примусового здійснення влади Америкою, а також дають можливість іншим країнам брати участь в управлінні системою» [12]. Автор критикує тезу Н. Фергюсона щодо доцільності використання терміну «імперія», яке він аргументує політичними мотивами. Н.Фергюсон заявляє, що, «на відміну від британців, американці не вважають себе громадянами держави-імперії й саме в цьому причина притаманних американцям непостійності та нетерплячості. Відповідно, якщо відверто говорити про реальність американської імперії, це буде сприяти усвідомленню її громадянами свого обов'язку перед суспільством» [12]. На думку Дж. Ікенберрі, для Сполучених Штатів «немає необхідності розглядати світ, як область свого тотального володарювання й розширювати колоніальну систему до найвіддаленіших районів. Їм варто знайти шлях стабільного, законного здійснення влади, співпрацюючи з іншими державами, а також розвивати більш складні форми кооперативного міжнародного управління. Також є сумніви, що американський народ позитивно сприйме перспективу широкомасштабної імперської політики» [12].

Якщо Н. Фергюсон розглядає перспективу американської імперії з оптимізмом та навіть захопленням, то Б. Барбер вважає подібну ситуацію надзвичайно небажаною. Розглядаючи сучасний світовий порядок в контексті зовнішньої політики США, він використовує термін «імперія страху» та виступає з різкою критикою силової політики Вашингтону. У своїй аргументації щодо наявності імперських рис в Сполучених Штатах автор відштовхується від поширеної тези про виключну роль та історичну місію американської нації, що є популярною в суспільстві й перекликається з «месіанською функцією», яку приписували собі класичні імперії. Б.Барбер

зазначає, що «жодна нація не спиралася в своїй політиці та звичаях на міф про власну винятковість в тій мірі, як це роблять Сполучені Штати, й жодна нація не будувала на цій винятковості свою внутрішню та зовнішню політику» [12]. Саме «міфу про власну непорочність та невразливість» автор приписує хибну орієнтацію Штатів на силове вирішення політичних питань – «вражена раптовим усвідомленням вразливості [після 11.09.2001.- *Авт.*], Америка нездатна сприйняти неминучу взаємозалежність, що відрізняє новий світ двадцять першого сторіччя» [12]. Критикуючи зовнішню політику США, зокрема схильність американського уряду до одноосібного прийняття рішень, Б.Барбер, на відміну від своїх колег, які розглядають США як імперію, зазначає, що імперія не являється природною формою існування американської державності. На його думку, заявивши про своє право приймати рішення одноосібно, вести превентивні війни, змінювати режими, Сполучені Штати підірвали власне основу міжнародної співпраці й поставили під питання легітимність своїх дій, без чого боротьба з тероризмом неможлива. Зовнішня політика, що заснована на застосуванні сили проти «країн-ізгоїв» свідчить про те, що Америка не усвідомлює міжнародних наслідків таких дій і має хибні уявлення про демократію [12]. Альтернативою імперії Барбер вважає космополітичний світовий порядок за умови універсального законодавства, що діяло б на благо всіх громадян світу в рамках універсальних прав та законів, встановлених в ході багатостороннього політичного, економічного й культурного співробітництва. Застосування сили за подібних умов було б можливе тільки у випадку та в масштабах, визначених спільним органом влади. Не важливо де і як буде сформована система таких прав та законів – в Конгресі, ООН чи шляхом укладення міжнародних договорів. За Б. Барбером, логіка глобалізації суперечить логіці імперіалізму. Так «поширення глобалістського «Мак Світу» (McWorld), [тобто мережі ресторанів Макдональдс.- *Авт.*], шкодить стратегічним планам імперії. В більшості аспектів економічного та політичного життя США знаходяться в сильній залежності від інших країн. В світі все є взаємопов'язаним, він є занадто складним для того, щоб їм можливо

було б керувати з одного центру. [12]. Деякі звинувачення в «імперській сутності» на адресу США носять зовсім суперечливий характер. Так, Е. Тодд, який відкрито називає Штати імперією та проводить паралелі то з Римом, то з Афінами, одночасно наголошує, що Сполучені Штати не можна звинувачувати у «вродженому милітаризмі» й «територіальному імперіалізмі» римського зразка [17, с.74]. Далі автор наводить приклади «збору Штатами імперської данини», однак потім заявляє, що у випадку Сполучених Штатів важко розглядати присвоєння ними багатств як стягнення данини в традиційному «імперському» розумінні [17, с.102].

Незважаючи на розмаїття «імперських» теорій та концепцій щодо США, майже ніхто з дослідників не бере на себе сміливість стверджувати, що Сполучені Штати є класичною імперією. В більшості випадків йдеться або про можливе формування імперії в майбутньому, або тільки про специфічні риси їх політики, на основі аналізу яких народжується безліч варіацій на імперську тематику («демократична імперія», «ліберальна імперія», «неоімперія» тощо). Дж. Ікенберрі, аргументуючи принципові відмінності США від класичних імперій, зазначає, що більшість держав з готовністю беруть участь в тому, що називають «американським світоустроєм» й «це відбувається, по-перше тому, що США в обмін на співпрацю надають суспільні блага, зокрема, забезпечують безпеку й підтримують режим вільної торгівлі. По-друге, влада в системі США здійснюється на основі правил і за допомогою інститутів; політика з позиції сили при цьому залишається, але деспотичні й огульні заходи не являються постійною практикою. Нарешті, по-третє, більш слабким державам в американському світопорядку надається «право голосу» – неформальний доступ до політичного процесу, що його здійснює Америка, а також – до міжурядових інститутів, які складають систему міжнародних відносин» [12]. Головною рисою імперії є прагнення до постійного розширення, метою якого є ірраціональний потяг до абсолютної безпеки шляхом тотального домінування та контролю, що спостерігалось в США, але сьогодні йдеться насамперед про

звуження сфери безпосереднього впливу та задіяності США. Таким чином, підриваються засади імперської парадигми.

Немає сенсу полемізувати з міфом про «грандіозну імперську стратегію США у всьому світі», «готовність американського керівництва йти на будь-які ризики для досягнення світового панування», наприклад, викладеного у розлогіму вигляді Н.Хомським [18]. Якби це було саме так, світу давно вже не існувало б і сучасний рівень міжнародної стабільності був би недосяжним. Утім, нагадаємо, що історично серед імперських мотивів США міжнародна безпека країни аж до ХХ століття (точніше, до вступу у Першу світову війну) залишалася на другорядних, цілком підпорядкованих економічній експансії позиціях. Навіть реалізуючи своє домінування у Західній півкулі, США майже не вдавалися до створення формальних протекторатів, не здійснювали функцію прямого зовнішнього політичного контролю, чим активно займалися європейські потуги (перекроювання мапи Європи, колоніальні захоплення). Серед засобів домінування США завжди віддавали перевагу опосередкованому економічному контролю. В епоху глобалізації відбувається відрив світового фінансового капіталу від будь-якої держави, транснаціональні корпорації діють незалежно від місця реєстрації, місцезнаходження їх штаб-квартир не визначає підпорядкованість конкретній державі. Ідентифікація світового капіталу як переважно американського безнадійно застаріла. Вимушений вдаватися до використання військової сили для стабілізації світової системи (зокрема, під час Першої і Другої світових воєн), Вашингтон не перетворював інші країни на сателітів (навпаки, сприяв відродженню своїх сучасних глобальних конкурентів – насамперед країн ЄС та Японії).

Створення НАТО, що зумовило військову присутність США в Європі та діяльність (з воєнної точки зору до 90-х рр. ХХ ст. – бездіяльність) Альянсу не тільки забезпечили запобігання великій війні на континенті понад 60 років, але й зробили її малоймовірною в близькому майбутньому. Звільнивши великою мірою європейців від безпекового тягаря в роки «холодної війни», США забезпечили передумови успіху проекту ЄС. Досить сумнівним уявляється й те,

що світова система військово-політичних баз США забезпечує Вашингтону реалізацію своїх егоїстичних економічних інтересів. Таким інтересам навряд чи відповідали витратні війни у Кореї, В'єтнамі, Афганістані, Іраку. Якщо вважати, що кампанія в Іраку мала, серед іншого, економічне підґрунтя – прагнення набути стратегічного контролю за нафтою, то результат (ціна нафти) виявився прямо протилежний американським інтересам, а сьогодні щирим бажанням Вашингтона є позбутися Іраку як сателіта. В цілому США виглядають скоріше недоімперією, ніж глобальною імперією з оптимістичною перспективою. Дії США недостатньо відповідають імперськими критеріями абсолютного прагнення до власної безпеки, домінування та контролю. Звичайно, це відбувається не тому, що Америка переобтяжена альтруїстичною мотивацією (причиною є насамперед неможливість конвертувати військову перевагу у політичний вплив в умовах глобалізації), але й звинувачувати США у реалізації послідовної стратегії світового імперського панування недостатньо підстав .

Ізоляціонізм, який в принципі виступає проти ідеї будівництва глобальної американської імперії, є надзвичайно серйозною ідеологічною традицією у США. Він зберігає відчутний вплив в американському політичному істеблїшменті, спирається на погляди лібертаріанців, низки протестантських автономістських конфесій та в окремі періоди повністю домінує в громадській думці країни (згадаємо, наприклад, історію втягування США до Першої та Другої світових воєн). В США не зникає прагнення забезпечити безпеку країни шляхом будівництва «фортеці Америка», що спирається на міцну традицію, фундамент якої заклали батьки-засновники держави. Саме це прислужило суспільній підтримці в США створенню глобальної системи ПРО, сховавшись за щитом якої буцімто можна убезпечитися від міжнародних загроз. Воно ж стимулює антиоонівські настрої в суспільстві та політикумі - аж до виходу з ООН (парадоксально, що ініціатором створення цієї організації для підтримання міжнародної безпеки та збереження миру були саме США) [19]. Позбутися ООН пропонується ізоляціоністами не для того, щоб США узяли на

себе тягар одноосібного регулятора світової безпеки, а щоб уникнути відповідальності за світові справи.

Нагадаємо, що антиімперську ідею системи колективної безпеки в політичний обіг ввів президент США В.Вільсон, а її головною метою було «покласти край усім війнам». При цьому вільсоніанці, серед яких Дж. Буш-мол. (Л.Каплан вважає його «найбільш вільсоніанським президентом з часів самого Вільсона» [цит. за: 20, с.20]), далеко не завжди обирали найкоротший шлях до цієї мети. У своїй книзі, присвяченій критиці мілітаризації Америки, А.Бацевич свідчить про наявність «багатої традиції американського пацифізму, який відкидає насильство у будь-якому випадку». Він вважає, що в США «дві світових війни та загроза третьої – ядерної, призвели до відродження тенденцій християнського пацифізму, і це стосується не тільки його основного рідича - протестантизму, але й католицизму» [21, с.124, 130, 208]. Президент Дж.Буш-мол. свого часу з метою уникнути участі у в'єтнамській війні пройшов вишкіл у авіації Національної гвардії (територіальних підрозділів США). Його попередник У. Клінтон переховувався в той час від призову в Канаді. Кандидат у президенти від демократичної партії 2004 р. Дж.Керрі геройськи воював у В'єтнамі, але згодом став видатною постаттю антивоєнного руху. Такі сумнівні з точки зору апології американського мілітаризму вчинки не стали на заваді їхній участі у змаганнях за посаду президента – Верховного головнокомандувача збройних сил США (а Дж.Бушу-мол. та У. Клінтону – кожному двічі - виходити з них переможцем). Їхній приклад доводить, що мілітаризація свідомості американців явно не відповідає імперським стандартам. Якщо сучасній військовій еліті США й властива світоглядна окремість, відмінність від інших елітних груп, то вона полягає, насамперед, у миролюбності (не плутати з пацифізмом), тобто прагненні уникнути, якщо можливо, озброєної боротьби, до кінця застосовувати політичні методи врегулювання конфліктів, вдаватися до загрози силою, а не її використання.

Як наполягають у своєму посібнику, адресованому в першу чергу курсантам вищих військових учбових закладів США, Г.Біннендук (директор

Центру технології та політики національної безпеки Національного оборонного університету США) та Р.Куглер (співробітник цього ж Центру), «зовнішньополітичні дії Америки мають базуватися в першу чергу на «м'якій силі», а військова сила використовуватися тільки в крайньому разі, коли це абсолютно необхідно» [22, с.290]. Американцями при плануванні військових операцій береться до уваги принцип мінімізації втрат – не тільки своїх солдатів, але й мирного населення та навіть противника, якого треба позбавити здатності воювати, а не знищити якомога більше (для цього й потрібна високоточна зброя). Хоча, зважаючи на масштаби використання під час проведення операцій військово-повітряних сил, завдання по противнику ракетних ударів та ін., цього нелегко досягти. Але суть полягає в іншому – еліті збройних сил Сполучених Штатів дух агресивного імперського мілітаризму властивий не більше (а у ситуації дипломатичної кризи, цілком вірогідно, й менше), ніж американському суспільству в цілому. Цивільні неоконсерватори Д.Рамсфельд і С.Вулфовіц були змушені ламати під себе (не завжди успішно) багатьох професійних військових після свого приходу на керівні посади в Пентагон. Водночас генерал К.Пауелл на посаді державного секретаря США опирався збройному активізму Пентагону та згодом пішов з посади як надто «м'який» політик.

На початку третього тисячоліття американці вкотре переконалися в тому, що військове втручання за кордоном є надзвичайно коштовним, підриває соціальні стандарти в США, деморалізує суспільство та ін. Звідси бажання американців відокремитися від решти світу з його проблемами та загрозами американському благополуччю, яке підсилювалося після терористичного нападу на США 11 вересня 2001 р. В той час, щоправда, більшість американців підтримали акти «помсти нападникам-терористам» шляхом інтервенції в Афганістан та Ірак, але зараз набуло поширення розчарування у дієвості інтервенціоністських озброєних експедицій. Отже, внутрішня основа для втілення американського озброєного месіанізму є надзвичайно хиткою.

Було б перебільшенням вважати, що ізоляціонізм визначає головне річище зовнішньої політики Сполучених Штатів, але він корегує поведінку Вашингтона, позбавляє його міцного тилу, необхідного за демократичної системи для імперської озброєної експансії. «США не імперія і за всієї уваги до тематики Стародавнього Риму або Британії – «володарки морів» імперією в загальноприйнятому сенсі цього слова не стане», - цілком слушно зауважує Д.Тренін. І продовжує: «В умовах американської демократії громадянська мобілізація заради досягнення імперських цілей маловірогідна. Якщо битву при Ватерлоо було виграно, згідно з відомим висловом, на ігрових майданчиках Ітону, де гартувався характер британської імперської еліти, то війну у В'єтнамі програли в американських університетських кемпусах, де виховується американський середній клас» [23, с.119]. Цікаво, що звернення Д.Треніна до середнього класу, як джерела вразливості імперських установок в США, перегукується з поглядами Т.Фрідмена, котрий пов'язав економічну глобалізацію з міжнародною безпекою у своїй теорії «золотої арки (у вигляді літери **m** - фірмовий знак компанії Макдональдс), яка запобігає конфліктам». Ідея Т.Фрідмена полягає в тому, що глобалізація – це шлях до збереження миру, тому що скуті взаємними економічними ланцюгами країни надто багато втратять у разі війни між ними. Авторство цього аргументу належить Н.Енджелу, він датується ще 1910-м роком, і, здавалося б, мав бути назавжди дискредитований, коли розпочалася Перша світова війна – у світі до глобалізації. Але, як бачимо, цього не сталося. Дослівно у Т.Фрідмена теза звучить так: «з моменту, коли країна досягає рівня економічного розвитку, за якого в ній виникає середній клас, достатньо великий, щоб підтримувати існування мережі закусок Макдональдс, її народ ніколи не захоче воювати, а краще стоятиме у черзі за гамбургерами» [24] .

Культурно-інформаційна експансія США, яка зображується антиглобалістами як найбільш витончений підступний механізм імперського гегемонізму, спрямованого на підрив національно-культурної ідентичності інших країн та народів для їх духовного підпорядкування і поневолення, не є

вулицею з одностороннім рухом. Сполучені Штати дійсно є осередком світової культурної модернізації. Але, *по-перше*, американці так само є жертвами масової культури і технологій маніпулювання свідомістю з боку ЗМІ, як і інші народи, і так само користуються Інтернетом, - з усім, що в ньому розміщується. *По-друге*, американська культура інтернаціональна, увібрала до себе багато чого з культур народів, конгломерат яких створив американську націю (за збереження англосаксонського ядра, яке, втім, досить швидко розчинюється). В ній присутній загальнолюдський зміст, без якого відбувалося б її відторгнення в інших країнах, незважаючи на усю технічну досконалість засобів розповсюдження. На наш погляд, в американізмі приваблюють культ особистої свободи, людської гідності, опори на власні сили, динамізму (навіть безглузді дії кращі за пасивну рефлексію, в кінцевому підсумку вони приведуть до бажаного результату), підприємливості та авантюризму, історичного оптимізму – з підставами та без них, демократичності (хоча б у вигляді мережі ресторанів Макдональдс, в яких однаково несмачною і некорисною їжею годують всіх клієнтів), сім'ї (інтереси якої аж ніяк не менші за державні або перевищують їх), всеперемагаючих техніки і технології, міфу – традиційного або новітнього, а також релігійна та національна толерантність (яка інколи набуває гіпертрофованих, гротескних форм). *По-третьє*, американські інтелектуали (від М.Твена до К.Воннегута і далі) надають кращі зразки критичної самооцінки та опозиції імперським претензіям США і мілітаризму, не менше ненавидять маскульт та його стереотипи, ніж, наприклад, західноєвропейці, й активно винахідливо йому опираються. (Слід зазначити відносно високий інтелектуальний рівень американської військової еліти, якій майже не властиві професійна кастова обмеженість, солдафонство, особливо вона виграє у порівнянні з радянською). *По-четверте*, антиамериканізм далеко не завжди зумовлений безкорисливим піклуванням про власну самобутність та незалежність, і, як правильно зауважив А.Кустарьов, «американізації надають спротив і ті, хто в її процесі втрачає владу над масами» [25, с.10]. І, врешті, розповсюджуючись в світі, американізм видозмінюється, набуває нових рис,

місцевої специфіки, перетворюється на глобальний феномен, який відрізняється від свого оригінального варіанту і справляє зворотний вплив на свою батьківщину.

На перший погляд, інформаційна революція надає «другого дихання» імперській парадигмі. Дійсно, вона, разом з розвитком транспорту, «стискає» світовий простір, робить його набагато компактнішим, а периферію нечувано досяжною для засобів «твердого» та «м'якого» впливу. Але імперська комунікаційна мережа є й найвразливішим місцем для асиметричних ударів. Інформаційна революція, здавалося б, забезпечує нечувані раніше можливості маніпулювання свідомістю поверх кордонів [26]. Однак маніпулятивні технології мають зворотній ефект, коли створені «для зовнішнього вживання» симулякри починають жити самостійним життям та впливати на їх винахідників як доведені істини (факти). Імперська свідомість надає безліч прикладів втрати здатності розрізняти дійсність та власні вигадки. Зважаючи на ірраціональну природу імперського мислення, на наш погляд, стародавнім імперіям було легше обрати вірне рішення, покладаючись на поради віщунів, ніж у сучасну епоху, коли невірні від початку посилки вбираються в шати математичних моделей та ін. Водночас фантастичне збільшення обсягу інформації, у тому числі зібраної засобами технічної розвідки, не призводить до підвищення якості політичних рішень. Забюрократизованість та надскладність імперських управлінських структур, у яких, незважаючи на потяг до вертикальної й горизонтальної координації, розвивається склероз інформаційних судин, утруднює або робить неможливим прийняття оптимальних рішень. Імперські структури налаштовані на несприйняття великих масивів інформації і складних результатів експертизи, отже, тяжіють до спрощеного бачення загроз та простих рішень на шкоду ефективним [27]. Не випадково серед лідерів - адептів імперської парадигми можна спостерігати здебільшого не державних діячів, а спритних політиканів чи повних нездар, які жодним чином не відповідають масштабам завдань будівництва глобальної імперії.

Імперія завжди характеризувала себе як передову цивілізацію, етнічне та/або етичне (релігійне) співтовариство. Місія всіх класичних імперій полягала в тому, щоб виховати (навернути у свою віру) або принаймні стримувати "варварів". В очах СРСР ними був Захід, який опирався побудові "світлого майбутнього всього людства" згідно з доктриною комуністичного месіанства. Радянські "визволителі поневолених та принижених, руйнівники світу насилля" та їхні сателіти розцінювалися в США як "імперія зла", яка загрожує свободі та демократії й заважає їх подальшому розповсюдженню у світі. В ЄС роль "варварів" відводиться "нестійким" новим членам Союзу і його неспокійним сусідам. Хоча імперії потенційно глобальні за власною сутністю, бар'єри геополітичної й культурної дійсності обмежують їх простір, перешкоджають їхньому розширенню і змушують створювати мережу держав сателітів - імперську периферію [29, с.28-29] .

Ключова умова становлення і виживання імперій - істотна нерівність у силі суб'єктів міжнародної системи. Але самий зміст поняття сила принципово змінюється. Тільки затуляючи очі на реалії глобалізованого світу, можна віддавати пріоритет серед силових факторів досягнення домінування й, особливо, контролю військово-політичній – «твердій» силі. Вона все менше наділяє США засобами визначати поведінку об'єкта, на який вони бажають спроектувати свою владу. За багатьма формально-статистичними показниками США зберігають місце на чолі світової ієрархії, але чи сягає їх становище якості імперського центру, що нав'язує свою волю всім іншим? Жодним чином. Між КНР та США створилася ситуація «взаємного гарантованого економічного знищення». Світові більшою мірою не вистачає американської моці, насамперед економічної, ніж він потерпає від надмірної концентрації сили в Вашингтоні. Для глобальної імперії необхідний ієрархічний світовий порядок, який існує, якщо на міжнародній арені присутня домінуюча сила, що встановлює правила. Одноосібно США їх встановлювати сьогодні або в перспективі не в змозі. При обговоренні нинішнього стану міжнародної системи вказується на спроби та межі впливу США на перебіг подій.

Сполучені Штати намагалися використовувати «тверду» силу для досягнення бажаних політичних змін, але *витрати та втрати набагато перевершили здобутки*. Як відмічає Л.Річардсон, «нездатність США вирішити свої проблеми в сфері безпеки пояснюється не тим, що інші країни володіють воєнною могутністю, яка співрозмірна американській або перевищує її - цей факт взагалі неможливо пояснити, залишаючись на позиціях традиційної концепції балансу сил. Причина, з якої США не вдається досягнути своїх цілей в сфері безпеки, полягає в тому, що вони не змогли правильно оцінити природу загроз, з якими зіткнулися, й конвертувати військову міць в арсенал заходів, здатних забезпечити ефективний захист від цих загроз» [30, с.96]. На наш погляд, така конвертація в рамках імперської парадигми взагалі неможлива. Приклад Пакистану, який потенційно може у будь-який час стати запалом глобальної ядерної війни (конфлікту з використанням «ісламської» ядерної зброї), попередити яку в США чи будь-кого немає засобів, наочно демонструє нестачу імперської сили. Вашингтон майже замовчує цю загрозу, наголошуючи на проблемах набуття ядерної зброї Іраном або Північною Кореєю. До цього слід додати неясні перспективи державотворчих процесів у Афганістані і Іраку, де, як свідчить М.Манн, «дії США є надто рудиментарними, щоб вважати їх імперськими» [31, с.29]. В такий спосіб виявляється внутрішня порожнеча парадигми імперського ієрархічного світового порядку, за якого керують США, навіть разом з уявними євроатлантичними та азійськими сателітами. Підстави вважати союзників США американськими сателітами, як про це стверджують антиглобалісти, є надто хиткими, а в дійсності «майже всі держави, які могли б тією чи іншою мірою протистояти Америці, поділяють прагнення Вашингтону знищити «Аль-Каїду, підтримують його зусилля з відродження Афганістану та приймають (хоча й неохоче) військову кампанію в Іраку» [27, с.96] . В цілому сучасну структуру системи міжнародних відносин не можна характеризувати як однополярну, яка б надавала перспективу глобальній імперії.

Надзвичайно важливим питанням є співвідношення демократії та імперії , і, відповідно, імперської парадигми. Історично перехід до імперської форми

організації політичної системи супроводжувався руйнацією будь-яких демократичних інститутів (як це відбулося в Римі часів Октавіана Августа) та навпаки – розбудова демократії в державі ліквідує необхідні для підтримки імперії чинники (найяскравішим прикладом є «перебудова» та колапс Радянського Союзу) [6, с.154]. Як зазначає Г. Мюнклер «демократичні суспільства рідко стають воюючою стороною й розглядають війну не в якості можливості здобути честь та славу, а підпорядковують її розрахунку витрат та прибутків, внаслідок чого війна частіше всього виглядає неефективною та занадто дорогою. Під час публічних дебатів отримати підтримку населення для військового вирішення питань президенту надзвичайно важко» [6, с.156]. Виходячи з даних положень, під час розгляду можливості утворення «демократичної імперії» на базі Сполучених Штатів автор доходить висновку, що для поєднання цих протилежних за своєю природою систем в Америці необхідно позбутися демократії [6, с.155]. Посилаючись на А. Бацевича, він зауважує, що «навіть якщо американське суспільство підтримає імперський проект по всіх напрямках, – в чому він сам дуже сумнівається, - все ж необхідно визнати, що політична система США не підходить для оптимального керування імперією» [6, с.157].

Незважаючи на певну відірваність від реалій сьогодення, низка ідей Мюнклера важлива для розуміння принципової різниці між імперським та демократичним суспільством в сприйнятті війни як засобу досягнення політичної мети. Він відмічає, що «по суті вірне зауваження про те, що сучасна війна приносить більше збитків, ніж вигод, являється таким лише для держав. В той час як імперії, з огляду на іншу систему пріоритетів та цінностей, за певних умов, могли б отримувати вигоду від воєн. Наприклад, для імперії війна може бути засобом згуртувати населення всередині імперського простору, що буде блокувати відцентрові тенденції частин імперії та підкріпить імперську риторіку [6, с.157]. Під час війни в Перській затоці в США зазначеного ефекту не спостерігалось. Навпаки, вона спричинила запеклі суперечки щодо

доцільності подібних дій, що, виходячи з думки Мюнклера, віддаляє Штати від імперської перспективи.

Якщо припустити, що у якійсь надприродний спосіб в США з'являться ресурси та засоби створення глобальної ліберальної імперії, то перший момент її виникнення буде й останнім – вона припинить власне існування або як імперія, або як ліберальна потуга і перетвориться на протилежність – централізовану тиранію або світову демократію. Глобалістика зупиняється перед визнанням факту: глобальна ліберальна імперія (створена в результаті глобальної ієрархічної інтеграції) не має перспективи, тому що глобалізація підриває імперські засади – владу і контроль центру за всієї витонченості, багатоаспектності та прихованого характеру наявних методів їх здійснення, а зі втратою монополії Заходу на демократію та всі похідні від неї, сучасні «варвари» набувають абсолютної антиімперіалістичної «зброї». Отже, «придушення тиранії і тероризму» в країнах периферії в кінцевому рахунку призводить до знешкодження засобів глобального політичного домінування «центру».

ЛІТЕРАТУРА

1. Мотиль О. Підсумки імперії / Олександр Мотиль; авторизований пер. з англ. П. Грицака. – К.: Критика, 2009.
2. Хардт М., Негри А. Империя / М. Хардт, А. Негри; пер. с англ. Г.В. Каменской, М.С. Фетисова. – М.: Праксис, 2004.
3. Оборський О. Концептуальні інтерпретації американського глобального лідерства / О. Оборський // Дослідження світової політики: Зб. наук. праць. Вип 36/ Відп. ред. Є. Є. Камінський. - К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2006.- С. 86-99.
4. Уткин А. Единственная современная империя — США [Електроний ресурс] / А. Уткин // Журнал «Золотой Лев». - Режим доступу: http://www.zlev.ru/77_6.htm
5. Уткин А. Американская империя [Електроний ресурс] / А. Уткин // Историческая библиотека. - Режим доступу:

http://libbox.info/book_reading_110696.html

6. Munkler H. Empires / Herfried Munkler. – Cambridge: Polity Press, 2007.
7. Kagan R. The Return of History and the End of Dreams / Robert Kagan. - New York: Random House, 2008.
8. Кеннеди П. Вступая в двадцать первый век [Электронный ресурс] / П. Кеннеди // Библиотека Гумер. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Kenn/index.php
9. Kennedy P. The rise and fall of the great powers / Paul Kennedy. – New York: Random House, 1987.
10. Фукуяма Ф. Америка на распутье: Демократия, власть и неоконсервативное наследие / Фрэнсис Фукуяма; пер. с англ. А. Георгиева. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007.
11. Каган Р. Сила и слабость [Электронный ресурс] / Р. Каган // Отечественные записки – Режим доступа: http://www.strana-oz.ru/?numid=15&article=714#s*
12. Ikenberry G. Illusions of Empire: Defining the New American Order [Электронный ресурс] / G. John Ikenberry // Foreign Affairs. - Режим доступа: <http://www.foreignaffairs.com/articles/59727/g-john-ikenberry/illusions-of-empire-defining-the-new-american-order>
13. Chua A. Day of empire: how hyperpowers rise to global dominans – and why they fall / Amy Chua. – New York: Random House, 2007.
14. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Генри Киссинджер; пер. с англ.; под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Ладомир, 2002.
15. Коньшев В. Американский неореализм о природе войны: эволюция политической теории / В.Н. Коньшев. - СПб.: Наука, 2004.
16. Ferguson N. Colossus: the Rise and Fall of the American Empire / Niall Ferguson. - New York: Penguin books, 2005.
17. Тодд Э. После империи. Pax Americana – начало конца/ Эмманюэль Тодд. – М.: Междунар. отношения, 2004. – 240с.
18. Хомский Н. Гегемония или борьба за выживание: стремление США к мировому господству. – М.: Столица-принт.- 2007

19. Потехин А., Беттяр И. Общественное мнение США и создание ООН. – Киев: Наукова думка. - 1993
20. Desch M. America's Liberal Illiberalism. The Ideological Origins of Overreaction in U.S. Foreign Policy//International Security.- 2007/2008.-Winter.-Vol.32 # 3
21. Bacevich A. The New American Militarism: How Americans Are Seduced by War. – (Oxford- New York: Oxford University Press. - 2005
22. Binnendijk H. and Kugler R. Seeing the Elephant. The U.S. Role in Global Security.- Dulles: Potomak Books.- 2006
23. Тренин Д. Рецензия на кн. : Brzezinski Z. Second Chance. Three Presidents and the Crisis of American Superpower. – New York: Basic Books.-2007 // Pro et Contra.- 2007.- XI-XII
24. Friedman T. L. The Lexus and the Olive Tree.- NY: Farrar, Straus, and Giroux. - 1999
25. Кустарев А. Кем и как управляется мир// Pro et Contra.- 2007.- XI-XII
26. Делягин М.Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации. – М.: Инфра-М. - 2003
27. Anonymous. Imperial Hubris: Why the West Is Losing the War on Terror. - Washington : Brassey's. – 2004
28. Brzezinski Z. Second Chance. Three Presidents and the Crisis of American Superpower. – New York: Basic Books. - 2007
29. Lopata R., Statkus N. Empires, the World Order and Small States// Lithuanian Foreign Policy Review.- 2005- # 1-2 (15-16)
30. Ричардсон Л. За пределами традиционного баланса сил// Pro et Contra.- 2007.- XI-XII
31. Mann M. Incoherent Empire.- London-N.Y.: Verso – 2003